

15. Shevelenkova T. D. Psihologicheskoe blagopoluchie lichnosti. Moskva: Psihologicheskaja diagnostika, 2005. S. 95–129.

УДК 159.9.075

Думітро Ю.В., магістрант соціально–психологічного факультету НУЦЗУ;

Ушакова І.М., канд. психол. н, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ, e-mail: Ushakova@nuczu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ДСНС НА РАННІХ ЕТАПАХ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу особливостей агресивності працівників ДСНС України, які знаходяться на ранньому етапі професіоналізації. Показано, що стресові фактори професійної діяльності та накладання на них індивідуальних особливостей прогнозовано призводять до появи у рятувальників на різних етапах професіоналізації таких симптомів, як тривожність, агресія, зриви професійної діяльності, міжособистісні і сімейні конфлікти, стійкі зміни особистості. В цілому, це може привести до порушень соціальної комунікації, професійної або іншої значущої діяльності, психологічної адаптації, професійної працездатності і якості життєдіяльності у цілому. Такий стан речей обумовлює необхідність проведення дослідження агресивності працівників ДСНС для того, щоб мати можливість впливати на професійне зростання працівників ДСНС на різних етапах професіоналізації. У статті показано основні характеристики агресивності курсантів НУЦЗУ.

Ключові слова: агресивність, агресія, рівні агресивності, види агресивності, професіоналізація, професійна ідентичність, професійна адаптація, стрес.

Статья посвящена анализу особенностей агрессивности работников ГСЧС Украины, которые находятся на раннем этапе профессионализации. Показано, что стрессовые факторы профессиональной деятельности и наложение на них индивидуальных особенностей прогнозируемо приводят к появлению у спасателей на различных этапах профессионализации таких симптомов, как тревожность, агрессия, срывы профессиональной деятельности, межличностные и семейные конфликты, стойкие изменения личности. В целом, это может привести к нарушениям социальной коммуникации, профессиональной или другой значимой деятельности, психологической адаптации, профессиональной трудоспособности и качества жизнедеятельности в целом. Такое положение вещей обуславливает необходимость проведения исследования агрессивности работников ДСНС для того, чтобы иметь возможность влиять на профессиональный рост работников ГСЧС на разных этапах профессионализации. В статье показаны основные характеристики агрессивности курсантов НУЦЗУ.

Ключевые слова: агрессивность, агрессия, уровни агрессивности, виды агрессивности, профессионализация, профессиональная идентичность, профессиональная адаптация, стресс.

Постановка наукової проблеми. Актуальність психологічного вивчення професійної діяльності працівників ДСНС України обумовлена необхідністю вдосконалення системи професійного добору особово-

го складу з опорою на професійно важливі якості співробітників, їх підготовки, а також планування і проведення заходів з підтримки професійної адаптації працівників, раціоналізації режимів і поліпшення умов їх праці, обґрунтування необхідності переходу їх з однієї посади на іншу, проектування нових видів праці відповідно до тенденцій науково-технічного прогресу в пожежній справі тощо.

В даний час служба надзвичайних ситуацій характеризується різким зростанням інформаційних і емоційних навантажень, ускладненням міжособистісних відносин, які пред'являють підвищені вимоги до працівників. Ці вимоги набувають особливого значення, оскільки діяльність працівників ДСНС пов'язана з небезпекою отримання травм і навіть загрозою для життя. В екстремальних ситуаціях рятувальнику необхідно оцінити ситуацію, прийняти правильне рішення і при цьому мати адекватну поведінку.

Професійна діяльність фахівців небезпечних професій є емоційно напруженим видом соціальної активності, що супроводжується значними психічними і фізичними навантаженнями. Спеціальності ДСНС відносяться до числа професій підвищеного ризику і характеризується одним з найбільш високих рівнів екстремальності і професійного стресу. Виконуючи оперативно-службові та службово-бойові завдання в умовах, пов'язаних з ризиком для життя і здоров'я, працівники ДСНС можуть бути віднесені до групи ризику виникнення стресових станів і, як наслідок, розвитку психічної дезадаптації, що призводить до соціально-психологічних порушень життєдіяльності, несприятливих змін особистості, які в подальшому негативно позначаються на стані здоров'я, на службових взаєминах, в сімейно-побутовій сфері особового складу, збільшують ризик самогубств тощо.

Всі перераховані фактори можуть призвести до значних змін в психічних станах та особистісних якостях працівників ДСНС. Тому психологічну підготовку до професійної діяльності слід починати ще на ранніх етапах професіоналізації.

Потреба в безперервному вдосконаленні системи підготовки кваліфікованих кадрів, недостатня компетентність персоналу з великим стажем роботи в системі ДСНС ставлять з необхідністю питання створення цілісної концепції професіоналізації, виявлення форм, в яких вона відбувається. Без вирішення цих завдань неможливе якісне навчання і прогнозування успішності професійної кар'єри. Головну увагу тут слід сконцентрувати на особистості фахівця, так як від того, який сенс має для нього професія, як він ставиться до інших людей, до себе, залежить успішність професіоналізації.

Однією з найважливіших характеристик дій і вчинків, що визначають взаємовідносини між людьми, а також ефективність індивідуального особистісного розвитку, є агресивність. Саме агресивна поведінка

призводить до виникнення конфліктів у взаєминах між людьми і неконструктивних способів їх розв'язання.

Тому важливо виявити своєчасно причини та показники агресивної поведінки. Це і привело нас до думки про необхідність організації дослідження особливостей агресивності працівників ДСНС на різних етапах їх професійного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення проблеми агресивної поведінки останнім часом стало чи не найбільш значимою у вітчизняній і зарубіжній психології. Дослідники у нашій країні і за кордоном (А. Бандура, Л. Берковіц, Р. Берон, Л. Бочарова, Т. Лірі, К. Лоренц, Р. Уолтерс, А. Реан, Л. Семенюк, Ю. Можгинский, Т. Румянцева та інші) займалися проблемою агресії та агресивності, але до загального для всіх рішення не прийшли, так як ця тема складна і багатогранна і, отже, єдиного рішення бути і не може. У центрі уваги дослідників виявилися такі аспекти проблеми: біологічні та соціальні причини агресивності, механізми її засвоєння та закріплення, умови, що визначають прояви агресії, індивідуальні та статеві особливості агресивної поведінки, способи запобігання агресії тощо [1].

Проведений аналіз літератури дозволив визначити поняття агресивності, яку ми розглядаємо як відносно стійкий емоційний стан людини, який виявляється у гніві, злості, роздратованості і є провісником агресії. Агресивність – це стійка риса особистості, що виражається в готовності до агресії, а також у схильності сприймати та інтерпретувати поведінку іншої людини як ворожу [1].

З. Фрейд виділив наступні види агресивності: імпульсна жорстокість, садизм та деструктивність. Імпульсна жорстокість базується на інстинктах самозбереження, її мета – усвідомлювати реальні небезпеки і захищатися від них. Така агресивність направлена на захист того, що необхідно для виживання або захист від загрози життєво важливих інтересів. У своєму уявленні про садизм Фрейд вбачав єдину форму деструктивності, для якої характерні акти руйнування, примусу та муки [4].

Е. Фромм виділяє п'ять основних типів людської агресії: доброякісну, злоякісну, інструментальну, псевдоагресію (ненавмисна, ігрова, самоствердження), оборонну (напад, втеча, опір, конформізм). Він розрізняє також агресію біологічну адаптивну, яка сприяє підтримці життя, (доброякісну) і злоякісну (неадаптивну), не пов'язану із збереженням життя. Біологічна адаптивна агресивність – це реакція на загрозу вітальним інтересам індивіда; вона закладена у філогенезі і властива як тваринам, так і людям. Вона носить вибуховий характер і виникає спонтанно як реакція на загрозу, а її наслідком є усунення або самої загрози, або її причини. Біологічна неадаптивна агресія – це злоякісна агресивність, тобто йдеться про деструктивність і жорстокість. Вона не є захистом від нападу або загрози; вона закладена у філогенезі і є специфічно

людським феноменом; вона приносить біологічну шкоду і соціальне руйнування. Головні її прояви – жорстоке катування або вбивство – не мають ніякої іншої мети, окрім отримання задоволення, причому вони є шкідливими і для жертви, і для агресора. В основі її лежить людський потенціал, що сягає корінням в умови самого існування людини [5].

Для опису агресії А. Басс запропонував концептуальну рамку, що включає три шкали: фізична – вербальна, активна – пасивна, пряма – непряма. Він визнає агресивними лише ті дії, які заподіюють шкоду живим істотам; а також ті дії, коли реципієнт або жертва прагне уникнути подібного поводження [3].

А. Басс вказав на ряд факторів, від яких залежить сила агресивних звичок.

По-перше, це частота і інтенсивність випадків, в яких індивід був атакований, фрустрований тощо. Індивіди, які отримували багато подразливих стимулів, будуть більш вірогідно реагувати агресивно, ніж ті, які отримали менше таких стимулів.

По-друге, це часте досягнення успіху шляхом агресії, яке, на думку А. Басса, приводить до сильних атакуючих звичок. Успіх може бути внутрішнім (різке послаблення гніву) і зовнішнім (усунення перешкод чи досягнення нагороди). Тенденції, які виробляються для атаки, можуть робити неможливими для індивіда різні ситуації, які провокують і не провокують агресію.

По-третє, це культурні і субкультурні норми, що засвоюються людиною, які можуть полегшити розвиток у неї агресивності. Однак, цей фактор частково перекривається іншими факторами [3].

Одним з таких факторів є професійне середовище та професійне становлення особистості.

Професіоналізація – це цілісний безперервний процес становлення особистості фахівця, який починається з моменту вибору майбутньої професії та завершується, коли особистість припиняє активну трудову діяльність [2].

Ми спираємось в своїй роботі на періодизацію процесу професіоналізації, запропоновану А.А. Трущевою і описану А.К. Марковою.

Перший етап – формування професійних намірів – основний вибір особою професії на основі врахування своїх індивідуально-психологічних особливостей і їх відповідності змісту майбутньої професії. На цьому етапі відбувається усвідомлення необхідності професійної підготовленості, формування первинних професійних цілей і шляхів їх досягнення, орієнтація і самовизначення у професійній діяльності.

Другий етап – професійна підготовка – освоєння системи професійних знань, умінь і навичок, формування професійно важливих якостей особистості, позитивного відношення та інтересу до майбутньої професії. Це відбувається на трьох рівнях: психологічному, інтелектуа-

льному і соціальному. Психологічний рівень припускає формування готовності до даного виду діяльності, усвідомлення людиною своїх можливостей, здібностей, інтересів, що відповідають вимогам спеціальності. На інтелектуальному рівні відбувається засвоєння теоретичних знань, умінь і навичок, оволодіння навичками професійного самовдосконалення. На соціальному рівні формуються уявлення про соціальний статус фахівця, необхідність професії на ринку праці, її престижність.

Третій етап – професіоналізація – входження (адаптація) і освоєння професії, надбання професійного досвіду, розвиток властивостей і якостей особистості, необхідних для кваліфікованого виконання професійної діяльності.

Четвертий етап – майстерність – характеризується творчим виконанням професійної діяльності; інтеграцією сформованих професійно важливих якостей особистості в індивідуальний стиль діяльності; постійним вдосконаленням методик і технологій власної професійної діяльності [2].

Не дивлячись на різницю в розподілі процесу професіоналізації на етапи в різних періодизаціях, загальним для них є положення про те, що перехід від одного рівня професіоналізму до іншого і рух усередині рівнів протікає у більшості фахівців як оволодіння етапами становлення, які можуть спостерігатися послідовно і паралельно один з одним. Відносно високі рівні професіоналізму можуть існувати з нижчими, що в цілому характеризує своєрідний і неповторний шлях професійного розвитку конкретної людини.

На ранніх етапах професіоналізації, як відмічають психологи, суттєво змінюється поведінка, психічні стани і характерологічні особливості особистості, яка засвоює професійні знання та уміння. Це твердження стосується і агресивності.

Метою роботи є дослідження особливостей агресивності курсантів НУЦЗУ.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Для виявлення показників емоційної напруженості та агресивності досліджуваних ми використали тест колірних виборів С. Розенцвейга, опитувальник, розроблений Л. Почебут та проективну методику "Неіснуюча тварина".

Діагностика психічного стану курсантів за тестом колірних виборів показала, що лише у 16,4 % з них відсутня непродуктивна нервово-психічна напруженість, а у 36 % виявлено незначний її рівень. Це свідчить про те, що в екстремальній ситуації вони здатні ефективно мобілізуватися і зосередитися на виконанні завдання. Разом з тим у 30,4 % зареєстрований середній рівень непродуктивної нервово-психічної напруженості, що свідчить про те, що дані досліджувані здатні долати агресію вольовим зусиллям, однак після цього їм потрібен додатковий час

на відновлення працездатності і оптимального самопочуття. Настороженість викликає значне відхилення від аутогенної норми у 15,2 % курсантів, що прийняли участь у дослідженні. З них у 13 % спостерігається підвищений рівень непродуктивної нервово–психічної напруженості, в результаті чого постійно діючий вольовий контроль підсилює перевтома. У даної групи досліджуваних високий ризик зриву діяльності та поведінки в стресовій ситуації. Результати відхилення від аутогенної норми у решти 2,2 % курсантів характеризується переважанням тривоги, передчуттями неприємностей, безсиллям і відсутністю бажання діяти, що свідчить про ненадійність даних фахівців в екстремальній ситуації.

У наукових літературних джерелах досить ґрунтовно описано такі види агресивних реакцій:

1. Вербальна агресія – людина вербально висловлює своє агресивне ставлення до іншої людини, використовує словесні образи.

2. Фізична агресія – людина виражає свою агресію по відношенню до іншої людини із застосуванням фізичної сили.

3. Предметна агресія – людина зриває свою агресію на оточуючих його предметах.

4. Емоційна агресія – у людини виникає емоційне відчуження при спілкуванні з іншою людиною, супроводжуване підозрілістю, ворожістю, неприязню або недоброзичливістю по відношенню до нього.

5. Самоагресія – людина не знаходиться в мирі та злагоді з собою; у неї відсутні або ослаблені механізми психологічного захисту; вона виявляється беззахисною в агресивному середовищі [1].

На виявлення їх співвідношення у наших досліджуваних і була спрямована подальша робота за допомогою опитувальника Л.Г. Почебут (рис. 1).

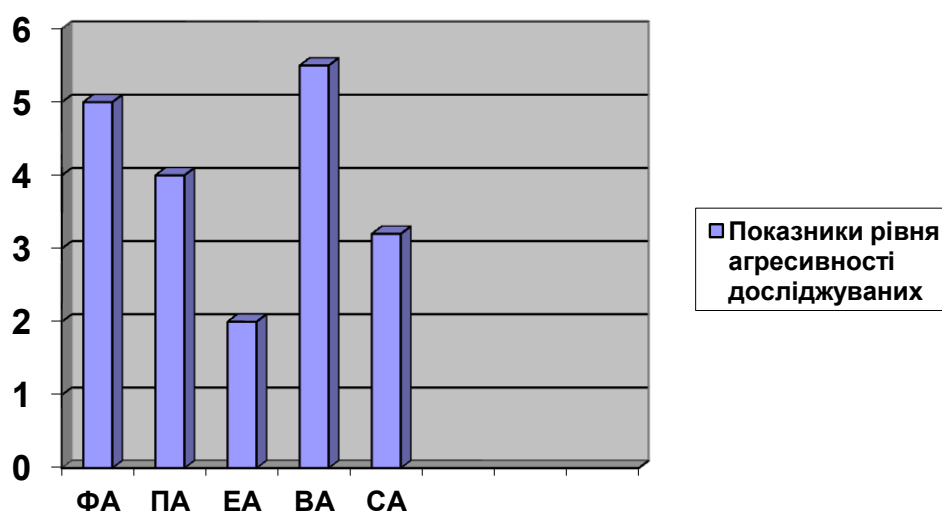

Рис. 1 – Показники досліджуваних за шкалами агресивності (бали)

Прим.: ФА – Фізична агресія. ПА – предметна агресія. ЕА – емоційна агресія. ВА – вербальна агресія. СА – самоагресія.

Як свідчать ці дані, найбільш вираженим у досліджуваних є вербальна агресивність, показник якої перевищує показники за іншими шкалами (5,5 бали). Це свідчить про те, що найбільш характерним проявом агресії для наших досліджуваних є вираз негативних відчуттів як через форму (крик, вереск, сварка), так і через зміст словесних відповідей (погрози, прокльони, лайка).

Дещо менше, але також на високому рівні (5,0 бали) вираженою є фізична агресія, що пояснюється бажанням діяти всупереч соціальним нормам та правилам, які заперечують прояв сили по відношенню до оточуючих, що характерно для юнацького віку.

На середньому рівні (4,0 бали) вираженим є показник предметної агресії. Для цього типу агресії характерно переносити почуття на оточуючі предмети (подушки, меблі, посуд). Такі показники можна пояснити страхом бути соціально неприйнятним, якщо прояв власної агресії спричинить шкоду життю та здоров'ю іншої людини.

Самоагресія також виражена на середньому рівні (3,2 бали) це пояснюється такими характерними рисами для молодшої людини, як невдоволеність власним статусом в соціумі, страх перед оточуючими та таке інше.

Емоційну агресію досліджувані майже не проявляють (середній бал – 2,0). Такі результати можна пов'язати з майбутньою професією досліджуваних, для якої не є (або не має бути) характерним емоційне відчуження при спілкуванні з іншою людиною, супроводжуване підозрілістю, ворожістю, неприязню або недоброзичливістю по відношенню до неї.

Таким чином, високих показників агресивності у досліджуваних, які прийняли участь у дослідженні, не виявлено. Це означає, що агресивність у них можна розглядати як адаптивний фактор, що дозволяє адекватно реагувати на загрози і активізувати резервні можливості з метою подолання труднощів.

Проаналізувавши результати, які ми отримали за проективною методикою «Неіснуюча тварина» ми отримали дані, відображені на рис. 2.

Як свідчать ці дані, значна кількість досліджуваних (61 %) мають середній рівень агресивності, що означає, що їх агресивність можна назвати продуктивною: вона дозволяє їм краще розв'язувати проблеми, проявляти наполегливість та рішучість.

Слабкий рівень агресивності мають 36 % досліджуваних. Таким особам не притаманна агресивна поведінка, вони не провокують конфлікти, часто є конформними, в конфліктних ситуаціях займають роль спостерігача.

Високий рівень агресивності продемонстрували лише 2 %, що приймали участь у дослідженні. Такі особи характеризуються конфліктністю, ображаються на себе або оточуючих.

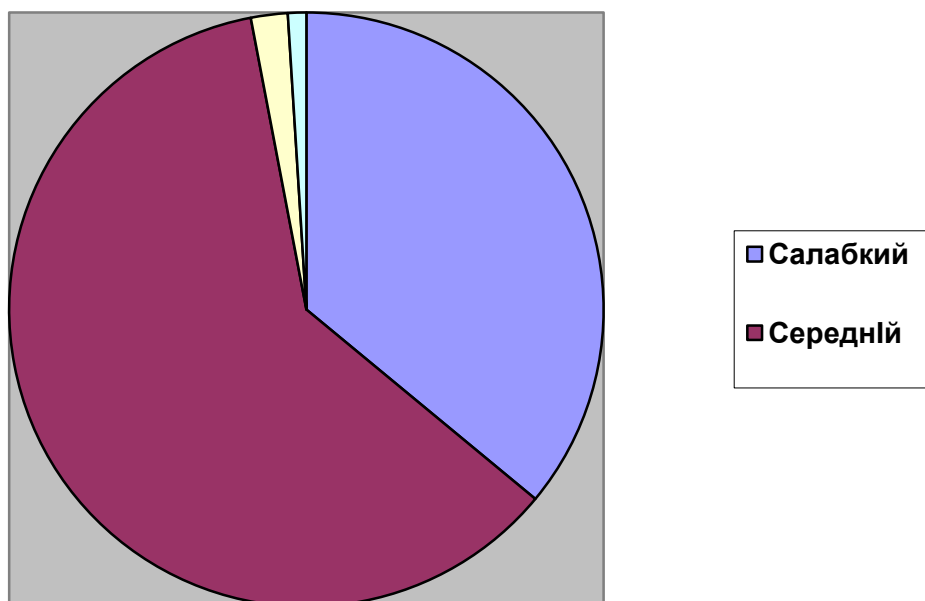

Рис. 2. Рівні агресивності досліджуваних (в %)

Підвищений рівень досліджуваної якості має 1 %: дані особи потребують особливої уваги з боку педагогів та родичів, так як можуть нанести шкоду як собі так і оточуючим, майну. Такі люди запальні, жорстокі.

Отже, проведене дослідження показало, що, не зважаючи на достатньо високий рівень нервово-психічної напруженості у наших досліджуваних не виявлено значних показників агресивності, що свідчить про її адаптивну роль в процесі життєдіяльності взагалі та в професійному розвитку зокрема. А ті ж працівники, які мають високий і підвищений рівень агресивності потребують психологічної допомоги з метою попередження порушень поведінки та міжособистісного спілкування.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Таким чином, в процесі професіоналізації проявляються всі психічні якості працівника, що характеризують його як особистість, в тому числі і агресивність. Цим диктується необхідність проведення з майбутніми працівниками ДСНС, які знаходяться на ранніх етапах професіоналізації, психологічної підготовки, заходів психогігієни і психопрофілактики випадків порушення психічної рівноваги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. Москва: Нева, 2001. 196 с.
2. Маркова А. К. Психология профессионализма. Москва: Международный гуманитарный фонд «Знание», 2004. 360 с.
3. Хван А. А. Стандартизация опросника А. Басса и А. Дарки. Психологическая диагностика. 2008. № 1. С. 35–58.

4. Фрейд З. Сочинения. Санкт-Петербург: Экзамен, 2006. 336 с.
5. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. Москва: АСТ, 2004. 259 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Berkovic L. Agressija: prichiny, posledstvija i kontrol'. Moskva: Neva, 2001. 196 s.
2. Markova A. K. Psihologija professionalizma. Moskva: Mezhdunarodnyj gumanitarnyj fond «Znanie», 2004. 360 s.
3. Hvan A. A. Standartizacija oprosnika A. Bassa i A. Darki. Psihologicheskaja diagnostika. 2008. № 1. S. 35–58.
4. Frejd Z. Sochinenija. Sankt-Peterburg: Jekzamen, 2006. 336 s.
5. Fromm Je. Anatomija chelovecheskoj destruktivnosti. Moskva: AST, 2004. 259 s.

УДК 159.9.07

Ільїна Ю.Ю., канд. біол. наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України, e-mail: Julija-illina@mail.ru;

Новікова Є.С., курсант соціально-психологічного факультету Національного університету цивільного захисту України, e-mail: djamalovna8@mail.ru

ФОРМУВАННЯ СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ ОФІЦЕРІВ ДСНС УКРАЇНИ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

У статті розкриваються питання пошуку сенсу життя особистістю. Зазначено, що найважливішим утворенням у структурі спрямованості особистості є ціннісні орієнтації. Вони являються елементами її внутрішньої структури. Наявність цінностей залежить як від віку, так і від отриманого професійного досвіду.

Ключові слова: смислова сфера, смислоутворюючі орієнтації, мотив, мета, сенс життя.

В статье раскрываются вопросы поиска смысла жизни личностью. Отмечено, что важнейшее образование в структуре направленности личности – это ценностные ориентации. Они являются элементами ее внутренней структуры. Наличие ценностей зависит как от возраста, так и от полученного профессионального опыта.

Ключевые слова: смысловая сфера, смыслообразующих ориентации, мотив, цель, смысл жизни.

Постановка проблеми. Дослідження смисложиттєвих орієнтацій пов'язане з тим, що проблема пошуку сенсу життя є невід'ємною скла-